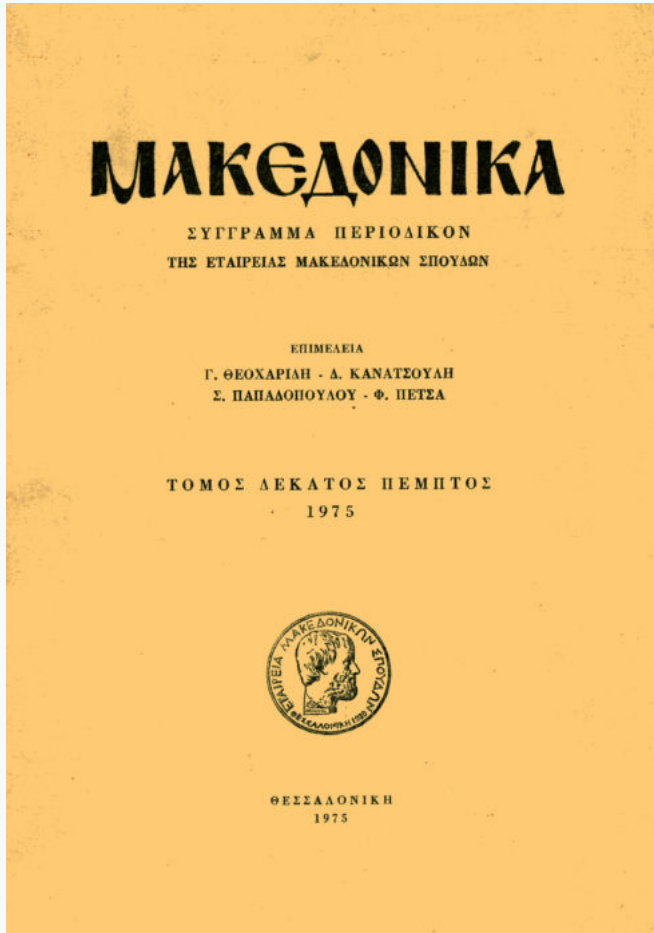

Makedonika

Vol 15, No 1 (1975)

La diffusion de l'Hexabible d'Harménopoulos dans le monde slave

Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

doi: [10.12681/makedonika.605](https://doi.org/10.12681/makedonika.605)

Copyright © 2014, Χαραλ. Κ. Παπαστάθης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Παπαστάθης Χ. Κ. (1975). La diffusion de l'Hexabible d'Harménopoulos dans le monde slave. *Makedonika*, 15(1), 16-27. <https://doi.org/10.12681/makedonika.605>

Η ΔΙΑΔΟΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΑΒΙΒΛΟΥ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΣΛΑΒΙΚΟΝ ΚΟΣΜΟΝ *

*Εἰς μνήμην
Μιχαήλ Λάσκαρι
(1903 - 1965)*

Ἡ Ἐξάβιβλος εἶναι ἡ τελευταία χρονολογικῶς βυζαντινὴ ἰδιωτικὴ νομοθετικὴ συλλογὴ, συντεθεῖσα τῷ 1345 εἰς Θεσσαλονικὴν ὑπὸ τοῦ πανσεβάστου νομοφύλακος καὶ κριτοῦ αὐτῆς Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου¹. Παρὰ τὰς ἐκ πρώτης ὄψεως ἀτελείας τῆς —ὁ Zachariae τὴν ἐξακτῆρισε magere Compilation²—, ἡ Ἐξάβιβλος κατὰ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον ἐξεδόθη, μετεφράσθη εἰς διαφόρους γλώσσας, παρεφράσθη εἰς τὴν νεοελληνικὴν καὶ διεδόθη εὐρύτατα εἰς τὴν Δ. καὶ Κ. Εὐρώπην, Γεωργίαν³, Ρωσίαν,

* Ἑλληνικὴ μετάφρασις ἀνακοινώσεως γενομένης εἰς τὸ συμπόσιον «Slavjanskje Kultur' i Balkan'», συγκληθὲν ἐν Βάρνα (15-20. IX. 1975).

1. Βλ. τὴν τελευταίαν χρονολογικῶς περὶ τοῦ βίου καὶ ἔργου τοῦ Ἀρμενοπούλου μελέτην ὑπὸ Κ. Γ. Πιτσάκη εἰς: Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου, Πρόχειρον Νόμων ἢ Ἐξάβιβλος, ἐπιμέλεια: Κωνσταντίνος Γ. Πιτσάκης, Ἀθήνα (Δωδώνη. Βυζαντινὰ καὶ νεοελληνικὰ κείμενα, 1)1971, σ. ζ'-ρια'.

2. Dr. E. Zachariä, Reise in den Orient in den Jahren 1837 und 1838. Über Wien, Venedig, Florenz, Rom, Neapel, Malta, Sicilien und Griechenland nach Saloniki, dem Berge Athos, Konstantinopel und Trapezunt. Mit einer Charte des Berges Athos, Heidelberg 1840, σ. 134. Τὰς δυσμενεῖς περὶ τῆς Ἐξάβιβλου κρίσεις ὁ Zachariae εἶχεν ἤδη διατυπώσει εἰς προγενέστερα τοῦ περιηγητικοῦ ἔργου του. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅμως ὅτι μολονότι ἐγνώριζε πλέον ἐκ τοῦ ταξιδίου του εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας τὴν λαμπρὰν πρακτικὴν συμβολὴν τῆς Ἐξάβιβλου εἰς τὴν ἀπονομὴν τοῦ δικαίου, ἐπέμενε ἐπὶ τῶν ἐκπεφρασμένων ἀπόψεων. Παρομοίαις ἀντιλήψεις περὶ τῆς Ἐξάβιβλου ἀνευρίσκομεν εἰς ἕτερον θεωρητικόν, τὸν ρωμαῖστὴν C. G. Bruns, ἐν* «Holzendorfs Encyclopädie», B. I, 1882, σ. 154, ἐνθα ἡ καταστάσα κλασσικὴ ρῆσις «...ein kläglicher Auszug aus den Auszügen der Auszüge». Παράθεσιν συγγραφέων ἐξεργεγκόντων κρίσεις περὶ τῆς Ἐξάβιβλου, βλ. εἰς Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Ἡ Ἐξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις ἐν Θεσσαλονικῇ κατὰ τὸν δέκατον τέταρτον αἰῶνα, Θεσσαλονικὴ (IMXA, 34) 1960, σ. 19, σημ. 19.

3. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 17ου αἰῶνος ὁ πρίγκιψ Βαχτάνγκ ἔθεσεν ἐν ἰσχύϊ κώδικα νόμων, ἀπαρτιζόμενον ἐκ διατάξεων βυζαντινῆς, ρωσικῆς καὶ ἀρμενικῆς προελεύσεως. Μεταξὺ αὐτῶν ἀπαντοῦν ἀποσπάσματα τῆς Ἐξάβιβλου, ὡς τμήματα τῆς Κριτῶν προκαταστάσεως ἢ περὶ δικαιοσύνης, βλ. τὴν ἐκδόσιν τῶν βυζαντινῆς προελεύσεως διατάξεων ὑπὸ Τ. Μ. Βεργατζε, Греэское Право из Улоэенија Carja Vahtanga VI, Tbilisi (Akademija Nauk Gruzinskoj S.S.R.) 1964, (τὸ βιβλίον αὐτὸ ἐξεδόθη εἰς γεωργιανὴν γλῶσσαν· ἐνταῦθα παραθέτω τὸν εἰς ρωσικὴν παρατίτλον του).

Παραδουναβίους Ἡγεμονίας, Μ. Ἀσίαν καὶ Βαλκανικὴν Χερσόνησον¹. Εἰς τὰς δύο τελευταίας περιοχάς, ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος, ὅτε ἤρξατο ἡ ἐπέκτασις τῆς δικαστικῆς δικαιοδοσίας τῆς Ἐκκλησίας, ἡ Ἑξαβίβλος ἐχρησιμοποιήθη, ἰδίως εἰς τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Ἀλεξίου Σπανοῦ (ἀ' ἔκδ. Βενετία 1744), ὑπὸ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ μεικτῶν δικαστηρίων τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως διὰ τὴν ἐπίλυσιν τῶν δικαστικῶν διαφορῶν τοῦ πολυεθνικοῦ ποιμνίου του, ὑπερισχύσασα τοῦ ἐν χρήσει Νομοκάνονος τοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ². Ἀδήριτος ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν εἰς τὸν Οἰκουμενικὸν Θρόνον ὑπαγομένων Βουλγάρων³ καὶ Σέρβων δὲν ὑφίστατο, διότι ἡ ἐπίσημος γλῶσσα τῶν δικαστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καί, συγχρόνως, ἡ πλέον διαδεδομένη εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἦτο ἡ ἑλληνική.

Παρά, λοιπόν, τὰς ἀντιρρήσεις διαπρεπῶν θεωρητικῶν τοῦ κύρους ἐνὸς Zachariae περὶ τὴν ἀξίαν τῆς Ἑξαβίβλου, ὀφειλομένης εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ὡς μέτρου συγκρίσεως τῶν προγενεστέρων αὐτῆς αὐτοκρατορικῶν κωδικοποιήσεων, πρωτίστως τῶν Βασιλικῶν⁴, ἡ Ἑξαβίβλος ἐπεβίωσε τοῦ Βυζαντίου, ἰσχύσασα ὡς συλλογὴ ζῶντος δικαίου εἰς διαφόρους χώρας μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαετιῶν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη καὶ ὡς μέσον ἐθνικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἐνότητος⁵. Τοῦτο συνέβη εἰς τοὺς Σέρβους. Εἶπομεν ὅτι ἀνάγκη μεταφράσεώς της εἰς τὴν σερβικὴν διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας δὲν ὑφίστατο. Ὑφίστατο ὁμως διὰ τοὺς Σέρβους τῆς ἀββουργικῆς μοναρχίας, ὑπαγομένους εἰς τὴν ὀρθόδοξον Ἀρχιεπισκοπὴν

1. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκης, ἐ.ά., σ. ξβ'-οθ', πγ'-ρια'. Πρβλ. Η. Ε. Troje, *Graeca leguntur. Die Aneignung des byzantinischen Rechts und die Entstehung eines humanistischen Corpus Iuris Civilis in der Jurisprudenz des 16. Jahrhunderts*, Köln-Wien (Böhlau Verlag. Forschungen zur neueren Privatrechtsgeschichte, 18)1971, σ. 233, σημ. 2' 244-246.

2. Περὶ τῆς δικαϊκῆς πολιτικῆς τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου βλ. Ν. Ι. Παυταζόπουλου, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ τουρκοκρατίας, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 8(1960-1963), [Μνημόσυνον Περικλέους Βιζουκίδου], σ. 685-775.

3. Ο. Ν. Ι. Παυταζόπουλος, ἐ.ά., σ. 721, ἀναφέρει, κατὰ πληροφορίαν τοῦ Ν. Τοδορον, ὅτι ἡ Ἑξαβίβλος μεταφράσθη εἰς τὴν βουλγαρικὴν γλῶσσαν καὶ ἐξεδόθη ἐν Πετρογράτῳ τῷ 1775. Ἡ πληροφορία αὕτη δὲν ἀναποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα. Προφανῶς πρόκειται περὶ ταυτίσεως μετὰ τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, γενομένην ἐν Πετροπόλει (Petrograd) τῷ 1831.

4. Βλ. Κ. Γ. Πιτσάκης, ἐ.ά., σ. να'-νγ'.

5. Τὴν πολιτιστικὴν σημασίαν τοῦ ἔργου τοῦ Ἀρμενοπούλου διὰ τὴν ἑλληνικὴν δικαϊκὴν παράδοσιν, ἀναλύει ὁ Ν. Ι. Παυταζόπουλος, Κωνσταντίνος Ἀρμενόπουλος, νομοφύλαξ καὶ κριτὴς Θεσσαλονίκης, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 6 (1952), [Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου ἐπὶ τῇ ἑξακοσιετηρίδι τῆς Ἑξαβίβλου αὐτοῦ (1345-1945)], σ. 499 κ.έ.

τῶν Καρλοβικίων. Οὗτοι ἐπιέζοντο πολιτιστικῶς ἀπὸ ξένα πρὸς τὴν ἔθνικὴν των παράδοσιν πρότυπα. Ἐπίσης, παρὰ τὸ προνομιακὸν των καθεστῶς, ἀντιμετώπιζον τὴν ἀντίδρασιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας, ἰδίως τοῦ ἑλληνορρῦθμου στοιχείου τῆς¹. Διὰ τοὺς Σέρβους τῆς Αὐστρίας ἢ μετὰφρασις τῆς Ἐξαβίβλου ἀπετέλει, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνατοτήτων τῆς, τὸ δικαϊκὸν ἐγχειρίδιον διὰ τοῦ ὁποίου ἐπετυγχάνοντο: α) περαιτέρω χρῆσις κοινῶν μέσων παραδοσιακῆς πολιτιστικῆς συμπορεύσεως μὲ τοὺς ὁμοεθνεῖς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, β) ἀνασύνδεσις μὲ τὸ ἱστορικὸν των παρελθόν, καὶ δὴ μὲ τὸ ἐπηρεασμένον ὑπὸ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου Zakonik τοῦ τσάρου Στεφάνου Δουσάν, γ) ἐρμηνεία διαφόρων θεσμῶν τοῦ ἐν χρῆσει Svetosavski nomokanon (Krmčija τοῦ Ἁγίου Σάββα Νεμάνια), δ) διευρύνσις τῶν δικαϊκῶν των πηγῶν, καὶ ε) ἀπόκτησις εὐσυνόπτου νομοθετικῆς συλλογῆς, βαινούσης παραλλήλως πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ἀψβούργων.

Ἡ σερβικὴ μετὰφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ λογίου κληρικοῦ Petar Vitković². Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν πόλιν Eger (σερβ. Jegar, ἑλλ. Ἐγγρη) τῆς Οὐγγαρίας τῷ 1754. Εἰς τὴν γενέτειράν του ἐδιδάχθη τὰς σλαβικὰς γλώσσας καὶ φιλολογίαν ὑπὸ τοῦ Ἀθανασίου Ρορονιέ καὶ ἐπεράτωσε τὰς ἐγκυκλίους σπουδὰς εἰς τὸ γυμνάσιον τῶν π. Ἰησουϊτῶν. Κατόπιν μετέβη εἰς Βιέννην καὶ ἐνεγράφη εἰς τὸ πανεπιστήμιον ἵνα σπουδάσῃ φιλοσοφίαν καὶ φιλολογίαν. Εἰς τὴν αὐστριακὴν πρωτεύουσιν ἐγνωρίσθη καὶ στενῶς συνεδέθη μὲ τὸν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ σερβικοῦ διαφωτισμοῦ Δοσίθεον Obradović, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ἐδιδάχθη τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ ἐμυθήθη εἰς τὴν μελέτην τῶν Ἑλλήνων κλασσικῶν. Τὴν 1η Νοεμβρίου 1774 ἐχειροτονήθη διάκονος καὶ τὴν 21ην τοῦ αὐτοῦ μηνὸς πρεσβύτερος εἰς τὸ Eger. Εἰς τὴν ἰδιαίτεραν πατρίδα του παρέμεινεν ἀπὸ τοῦ 1776 μέχρι τοῦ 1803, ὅτε μετετέθη εἰς τὴν ἐνορίαν τῆς Βούδας³, ἔνθα ἀπέθανε μετὰ πενταετίαν (24 Ἰανουαρίου 1808). Ὁ Vitković ἦτο λίαν πεπαιδευμένος καὶ κάτοχος πλουσίας βιβλιοθήκης. Ἐγνώριζε τὴν λατινικὴν, γερμανικὴν καὶ οὐγγρικὴν, ὀλίγα ἰταλικά, τὰς δὲ σλαβικὰς γλώσσας καὶ τὴν ἑλληνικὴν εἰς βαθμὸν ἄριστον. Ἡ-

1. Ἐκ τῆς πλουσιωτάτης σχετικῆς βιβλιογραφίας, βλ. Dj. Slijepević, Istorija Srpske Pravoslavne Crkve, τ. II, München 1966, σ. 140 κέ.

2. Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, βλ. D. R u v a c, Petar Vitković, paroh budimski, «Arhiv za Istorija Srpske Pravoslavne Karlovačke Mitropolije», γ. 1, br. 2 (1911), σ. 17 κέ.· M. K o s t i ć, Dositej Obradović u istoriskoj perspektivi XVIII i XIX veka, Beograd (Srpska Akademija Nauka, posebna izdanja, kn. CXC, Istoriski Institut, kn. 2) 1952, σ. 58-59.

3. Ἡ μετὰθεσις του ὄφειλετο εἰς τὰς ἐνοριακὰς διενέξεις τοῦ ὀρθοδόξου ποιμνίου. Οἱ Ἀρμάνοι (Κουτσόβλαχοι) τοῦ Eger ἀπήτησαν τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἐν τέλει ἠνάγκασαν τὸν ἀντιδρῶντα εἰς τὰ αἰτήματά των Vitković νὰ ἀπέλθῃ εἰς Βούδαν, βλ. D. P o r o n i ć, O Cincarima. Prilozi pitanju postanka našeg gradjanskog društva, Beograd 1937², σ. 211.

σχολήθη μὲ τὴν ἀντιμετώπισιν τῆς ρωμαιοκαθολικῆς προπαγάνδας ἀνά τὸ ὀρθόδοξον ποιμνιον, συγγράψας βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον *Ostensio veritatis, reprehensio falsitatis*, ἐκδοθὲν τῷ 1808¹. Δι' ἐκθέσεώς του ἀπὸ 1ης Σεπτεμβρίου 1797², ὑποβληθείσης εἰς τὸν μεγαλεπήβολον ἀρχιεπίσκοπον Καρλοβικίων Στέφανον Stratimirović, ἐπεσήμανε τὴν ἑλλειψιν μεταφράσεως τῆς Ἑξαβιβλου εἰς τὴν σερβοκρατικὴν, ἀνέφερε τὴν ὑπ' αὐτοῦ γενομένην σύγκρισιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου καὶ τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως, ἐζήτηε τὴν ἄδειαν ὅπως ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς μεταφράσεως, ἐτόνιζεν ὅτι ἡ ἔκδοσις τῆς μεταφράσεως «θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων καὶ ἐζητεῖτο τὴν βοήθειαν τοῦ ἀρχιεπισκόπου διὰ τὴν προμήθειαν χάρτου ἀπὸ τὸν ἔμπορον τῆς Πέστης Παῦλον Διαμαντῆν³. Ὑπεδείκνυν, ἐπίσης, τὴν ἀνάγκην μεταφράσεως διαφόρων ἔργων τοῦ Χίου θεολόγου Εὐστρατίου Ἀργέντη. Εἶναι βέβαιον ὅτι ὁ Stratimirović ἀπήντησε καταφατικῶς⁴, διότι ὁ Vitkonić κατὰ τὰ ἔτη 1797-1798 ἐξεπόνησε τὴν μεταφρασιν τῆς Ἑξαβιβλου, χρησιμοποιήσας τὸ ἀρχικὸν τῆς κείμενον κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Διονυσίου Gothofredus (Γενεύη 1587) καὶ τὴν νεοελληνικὴν παράφρασιν τοῦ Σπανοῦ εἰς τὴν τετάρτην ἔκδοσίν της (Βενετία 1777).

Ἡ σερβικὴ μετάφρασις ἐντάσσεται εἰς τὸ γενικὸν πλαίσιον τῆς μορφωτικῆς ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Ἀρχιεπισκοπὴν τῶν Καρλοβικίων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου καὶ ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἐμεινεν ὁμως ἀνέκδοτος. Εἰς τὴν ἀνωτέρω ἔκθεσίν του, ὁ Vitkonić ἐπεσήμανε μὲ διπλωματικὴν φρασιολογίαν τὰς δυσκολίας ἐκδόσεως ἕνεκα τῆς λογοκρισίας καὶ τῆς ἀντιδράσεως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν καὶ προέτεινε τὴν ἐκτύπωσιν τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν Λειψίαν, ἔνθα εἶχον ἐκδοθῆ σερβιστὶ οἱ Αἰσώπειοι Μῦθοι τοῦ διδασκάλου του Δοσιθέου Obradović⁵. Προφανῶς, ἐκτὸς τῶν ἐπισημανθεισῶν δυσχερειῶν ὑπὸ τοῦ Vitkonić, ἡ μετάθεσις του εἰς τὴν Βούδαν καί, ἰδίως, οἱ φόβοι τῆς Αὐστρίας περὶ τὴν ἀναζωπύρησιν τοῦ ἔθνικισμοῦ τῶν Σέρβων ὑπηκόων της λόγῳ τῆς πρώτης σερβικῆς ἐξεγέρσεως κατὰ τῶν Τούρκων⁶, κατέστησαν ἀδύνατον τὴν ἔκδοσίν της, ἡ ὁποία «...θὰ προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας εἰς

1. Βλ. St. Stanojević, Narodna Enciklopedija Srpsko-Hrvatsko-Slovencka, kn. I, Zagreb ἄ. ἔ., σ. 382: λήμμα Vitkonić P., γραφὲν ὑπὸ τοῦ: R. Grujić.

2. Βλ. τὴν ἔκθεσιν εἰς D. Ruvarac, ἑ.ἄ., σ. 17-18.

3. Βλ. Ἐ. Φιοῦβες, Οἱ κατάλογοι τῶν πολιτογραφηθέντων Ἑλλήνων παροίκων τῆς Πέστης στὴν περίοδο 1687-1848, «Μακεδονικά», τ. 6 (1964), σ. 109.

4. St. Stanojević, αὐτόθι.

5. Βλ. D. Ruvarac, ἑ.ἄ., σ. 18. Πρβλ. J. Tarnanides, Traductions serbes d'œuvres grecques au XVIIIe siècle, «Cyrillemethodianum», τ. 1 (1971), σ. 91.

6. Περὶ τῆς στάσεως καὶ τῶν ἀνησυχιῶν τῆς Αὐστρίας κατὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, βλ. D. Djordjević, Ἱστορία τῆς Σερβίας, 1800-1918, Θεσσαλονίκη (IMXA, 116) 1970, σ. 21.

τὸ ἔθνος» τῶν Σέρβων, ὡς ἐτόνιζεν ὁ μεταφραστὴς εἰς τὴν πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπον ἔκθεσίν του.

Τὸ χειρόγραφον τῆς μεταφράσεως ἐσώζετο εἰς τὴν Πατριαρχικὴν Βιβλιοθήκην Καρλοβικὴν καὶ κατεστράφη κατὰ τὴν πυρκαϊάν τοῦ 1810¹.

Παρομοίως ἐκδοτικὰς δυσχερείας δὲν συνήτησεν ἡ Ἑξάβιβλος εἰς τὴν ρωσικὴν ἐπικράτειαν, ἔνθα ἴσχυεν ὡς τοπικὸν δίκαιον μόνον ἐν Βεσσαραβία. Εἰς τὴν τελευταίαν, ἡ Ἑξάβιβλος ἐφηρμόζετο καὶ πρὸ τῆς προσαρτήσεως τῆς περιοχῆς εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅτε δηλαδὴ ἡ Βεσσαραβία ἀνήκεν εἰς τὴν Μολδαβίαν. Εἶναι δὲ γνωστὴ ἡ εἰσαγωγή καὶ χρῆσις τῆς Ἑξαβιβλου, ἤδη πρὸ τῆς ἐποχῆς τῶν Φαναριωτῶν ἡγεμόνων, εἰς τὰς ρουμανικὰς χώρας²· ἰδίως εἰς τὴν Μολδαβίαν, ἔνθα αὕτη ἐπεβίωσε μέχρι τοῦ 1817, ὅτε ἐτέθη εἰς ἐφαρμογὴν ὁ Κώδιξ Πολιτικὸς τῆς Μολδαβίας (Codică Tivilă a Moldovii)³. Εἰς τὴν ἀνήκουσαν εἰς τὴν Ἑγεμονίαν τῆς Μολδαβίας Βεσσαραβίαν, ἡ Ἑξάβιβλος ἴσχυεν ὡς ἐπίσημος κωδικοποίησις παραλλήλως πρὸς τὸ Sobornicescul hrison τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου (28 Δεκεμβρίου 1785)⁴. Τῷ 1812, διὰ τῆς Εἰρήνης τοῦ Βουκουρεστίου, ἡ Βεσσαραβία ἐνεσωματώθη μὲν εἰς τὴν Ρωσίαν, ἀλλὰ καθίστατο αὐτοδιοίκητος⁵. Ἡ Ρωσία, ὑποχρεωθείσα νὰ σεβασθῇ τὸ ὑπάρχον δικαίικόν καθεστῶς, ἀνεγνώρισε τὴν ἰσχὺν τῆς Ἑξαβιβλου δι' ἅπαντας τοὺς κλάδους τοῦ ἀστικοῦ καὶ τοῦ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου⁶. Ἐπέτρεψεν, ἐπίσης, τὴν ἐκ Μολδαβίας εἰσαγωγὴν καὶ χρῆσιν ὡς

1. D. R u v a r a c, ἔ.ἀ., σ. 18.

2. Βλ. G h. C r o n ț, Exabiblul lui Armenopol, «Studii. Revista de Istorie», τ. 16 (1963), σ. 825 κέ.

3. Περισσότερον γνωστὸς ὡς Codul Calimach. Ἑξεδόθη εἰς κριτικὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, (București) (Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 3) 1958.

4. Βλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἔκδοσιν του: Sobornicescul hrison. 1785, 1835, 1839, (București) (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 4) 1958.

5. Βλ. R. W. S e t o n - W a t s o n, A History of the Roumanians, ἄ.τ. (Archon Books) 1963, σ. 562.

6. Παραλλήλως τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν ὑπὸ τὸν Ἰωάννην Καποδίστριαν ἐμερίμνησε διὰ τὴν σύνταξιν βεσσαραβικοῦ ἀστικοῦ κώδικος καὶ κώδικος πολιτικῆς δικονομίας καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐκπόνησιν τῶν οἰκείων σχεδίων εἰς τὸν ἐν Ρωσίᾳ τότε διαμείνοντα Ἑλληνα νομικὸν Πέτρον Μανέγα. Παρὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Μανέγα, ἡ διαδικασία δημοσιεύσεως τῶν κωδίκων δὲν ὠλοκλήρωθη. Ὁ ἴδιος ὑπέβαλεν εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν δύο σχετικὰς ἐκθέσεις: Observations préliminaires sur l'état de la législation de Bessarabie, 17 Φεβρουαρίου 1823, καὶ Discours préliminaires au projet du Code Civil pour la Bessarabie, 5 Μαρτίου 1825. Περὶ αὐτῶν βλ. τὸ ἐξάιρετον βιβλίον τοῦ Ἑλλήνου καθηγητοῦ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας L e o n i d A r i s t i d o v i č K a s s o, Vizantjskoe pravo v Bessarabii, Moskva (Tipografija Moskovskago Universiteta) 1907, σ. 33 κ.έ.· τὸ μελέτημα τοῦ ἰδίου, Petr Manega zab'it'ij kodifikator bessarabskogo prava, δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω. Πρβλ. Κ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ο π ο ὐ λ ο υ, Μανέγας (Πέτρος), εἰς

νόμου συμπληρωματικῶ¹ τοῦ Manualul Juridic τοῦ Andronachi Donici (1814)², τὸ ὁποῖον ἐβασίλειτο ἐπὶ τῶν Βασιλικῶν καὶ τῆς Ἑξαβίβλου.

Τονιστέον ὅτι ἡ Ἑξάβιβλος καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici δὲν ἀνεγνωρίσθησαν ὡς αἱ μοναδικαὶ πηγαὶ δικαίου³. Διὰ διαταγμάτων τῶν ἐτῶν 1813, 1818 καὶ 1825 ἀνεγνωρίζετο ἡ ἐν Βεσσαραβία ἰσχὺς τοῦ ὅλου τοπικοῦ δικαίου αὐτῆς, ἥτοι τῆς Ἑξαβίβλου, ἐγχειριδίου Donici (ἀπὸ τοῦ 1818), Sobornicescul hrison καὶ ἐθίμων τῆς⁴. Τοῦτο ἦτο, ἄλλωστε, σύμφωνον μὲ τὴν νομοθετικὴν πολιτικὴν τῆς Ρωσίας ἐπὶ τῶν νέων κτήσεών της, ὡς ἐγένετο μὲ τὰ Statuta τῆς Λιθουανίας (ἐκδοθέντα ρωσιστὶ τῷ 1814 εἰς τὴν Πετρούπολιν) καὶ ἀργότερον μὲ τὴν κωδικοποίησιν τῆς ἀστικῆς νομοθεσίας τῆς Πολωνίας (Πετρούπολις 1870). Λόγω ὅμως τῆς ἀγνοίας τῆς ἐλληνικῆς καὶ ρουμανικῆς γλώσσης ὑπὸ τῶν Ρώσων δικαστῶν τῆς Βεσσαραβίας καὶ τῆς τῷ 1828 ἐπιβολῆς τῆς ρωσικῆς ὡς ἐπισήμου γλώσσης τῆς περιοχῆς, αἱ ἀρμόδιαι κεντρικαὶ ἀρχαὶ τῆς αὐτοκρατορίας ὠδηγήθησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν μεταφράσεως τὸσον τῆς Ἑξαβίβλου, ὅσον καὶ τοῦ λοιποῦ γραπτοῦ βεσσαραβικοῦ δικαίου εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν⁵. Ὡς παρατηρεῖ ὁ Kasso, τὸ διάταγμα περὶ μεταφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου δὲν κατέστησεν αὐτὴν μοναδικὸν ἐπίσημον δίκαιον, μολοντί αὕτη καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici ἀπεκαλοῦντο «bes-sarabskie zakoni» (=βεσσαραβικοὶ νόμοι). Εἰς τὴν πράξιν ἡ Ἑξάβιβλος ὑπερίσχυε τοῦ Manualul Juridic καὶ τοῦ Sobornicescul hrison, τὰ ὁποῖα ὑπερίσχυον τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου. Οἱ Ρῶσοι ὅμως δικασταὶ περιωρίζοντο εἰς τὸ γραπτὸν καὶ μεταφρασθὲν εἰς τὴν ρωσικὴν γλῶσσαν δίκαιον καί, ἐν ἀδυναμίᾳ εὐρέσεως ἐν αὐτῷ διατάξεων ἐφαρμοστέου δικαίου, προσέτρεχον εἰς τὸ ρωσικὸν δίκαιον καὶ οὐχὶ εἰς τὰ τοπικὰ ἔθιμα, μολοντί τὰ διατάγματα τοῦ 1828 καὶ 1847 ὠρίζον ὅτι ἔδει νὰ ἐφαρμοσθῇ τὸ τοπικὸν ἐν γένει δίκαιον καὶ ἐν περιπτώσει κενῶν αὐτοῦ νὰ κληθῇ εἰς ἐφαρμογὴν τὸ ρωσικὸν δίκαιον ὡς

«Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Ἑλευθερουδάκη», τ. 9, σ. 106· St. Bercehet, Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, τ. I/1, Vaslui 1937, σ. 211-215. Περὶ τῆς ἀντιμετωπίσεως εἰσαγωγῆς τοῦ σχεδίου Μανέγα εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν καποδιστριακὴν περίοδον ὡς ἀστικοῦ κώδικος αὐτῆς, βλ. Κ. Τριανταφυλλοπούλου, Τὸ ἐλληνικὸν ἰδιωτικὸν δίκαιον κατὰ τὸν δέκατον ἔννατον αἰῶνα, «Πανελληνίον Λεῶκωμα Ἑθνικῆς Ἑκατονταετηρίδος, 1821-1921», τ. γ', Ἀθήναι 1925, σ. 230· Δ. Σερεμέτη, Ἡ δικαιοσύνη ἐπὶ Καποδίστρια. Α', Πρώτη περίοδος, 1828-1829, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243-244.

1. A. I. Soloviev, L' influence de droit byzantin dans les pays orthodoxes, «X Congresso Internazionale di Scienze Storiche, Roma 4-11 settembre 1955. Relazioni, vol. VI: Relazioni generali e supplementi», Firenze ἄ.ε., σ. 628.

2. Βλ. τὴν τελευταίαν κριτικὴν ἐκδόσιν: Manualul Juridic al lui Andronachi Donici, (București) - (A. R. P. R. - Adunarea Izvoarelor Vechiului Drept Românesc Scris, 5) 1959.

3. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 38.

4. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 39.

5. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., αὐτόθι.

*jus universalis*¹. Μόλις τῷ 1900, διὰ τοῦ ὑπ' ἀριθμ. 72 διατάγματός της, ἡ Γερουσία ἐπέβαλε τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ τοπικοῦ καὶ μόνου δικαίου².

Τοιουτοτρόπως, εἰς τὴν ρωσικὴν Βεσσαραβίαν ἡ Ἐξάβιβλος ἴσχυεν αὐτοτελῶς καὶ καθ' ἑαυτὰς ἀστικοῦ καὶ ἀστικοῦ δικονομικοῦ δικαίου διατάξεις αὐτῆς (μὲ συμπλήρωμα τὴν συλλογὴν τοῦ Donici, τὸ Sobornicescul hrison καὶ τὸ ἄγραφον τοπικὸν ἐθιμικὸν δικαίον), μέχρι τοῦ 1918, ὅτε ἡ Βεσσαραβία ἀπεσπάσθη τῆς Ρωσίας.

Ἡ ἀποδοχὴ τῆς Ἐξάβιβλου ὡς ἐπισήμου κωδικοποιήσεως εἰς τὴν λοιπὴν ρωσικὴν ἐπικράτειαν δὲν ἦτο δυνατὴ. Εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν τῶν Ρομανῶν ἀκρογωνιαῖον νομοθετικὸν λίθον ἀπετέλει ἡ ρωσικὴ Κορμčaja kniga. Αὕτη οὖσα συμπίλημα πολυμόρφων καὶ ποικίλων πηγῶν, ὡς βυζαντινῶν νόμων, κανονικῶν διατάξεων καὶ παλαιοσλαβικῶν δικαϊκῶν μνημείων, ἐχρηζεν ἀνακατατάξεως καὶ ἀναθεωρήσεως. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο ἐφικτόν. Ὁ μανδύας τῆς ἱερότητος ἐκάλυπτε τὸ βασικὸν νομοθέτημα τῆς θεοκρατικῆς μοναρχίας. Διὰ τοῦτο ἡ Ἐξάβιβλος ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἐρμηνευτικὸν βοήθημα καὶ οὐχὶ ὡς αὐτοτελεῆς συλλογὴ ἰσχύοντος δικαίου. Εἰς τὸν διαπρεπῆ Ρῶσον νομομαθῆ βαρῶνον G. A. Rozenkampf³ ὀφείλεται ἡ τὸ πρῶτον χρῆσις τῆς Ἐξάβιβλου διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ 49ου κεφαλαίου τῆς Κορμčaja kniga⁴, περιέχοντος μετάφρασιν τοῦ Προχειροῦ Νόμου τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων Βασιλείου, Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος⁵, γνωστοῦ εἰς τὴν Ρωσίαν ὡς zakon gradskij (=ἀστικοῦ νόμου)⁶. Ὁ Rozenkampf παρέθεσεν, ἐπίσης, μετά-

1. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 48.

2. Βλ. L. A. Kasso, ἔ.ἀ., σ. 49.

3. Baron Rozenkampf, Obozrenie Kormčej Knigi v istoričeskom vide, Moskva (Universitetskoi Tipografii) 1829.

4. Ἡ 48ου κεφαλαίου κατὰ τὰς ἐκδόσεις τῆς Κορμčaja Kniga ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας Ρωσίας, βλ. I. Žužek, Kormčaja Kniga, Roma (Orientalia Christiana Analecta, 168) 1964, σ. 87-89.

5. Ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ C. E. Zachariae, Ὁ Πρόχειρος Νόμος, Heidelberg 1837· ἀνετυπώθη εἰς Ἴ. καὶ Π. Ζέπφων, Jus Graecoromanum, τ. β', Ἀθήναι (Φέξης) 1931, σ. 107-228.

6. Βλ. Wladimirski-Budanoff, Geschichte des russischen Rechts. Rechtsquellen. Aus dem Obsor Istoriji Russkawo Prawa, 2 Aufl. 1888, «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», τ. 14 (1900), σ. 248. Τὸ κείμενον τῆς Ἐξάβιβλου δὲν ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντος Γεωργικοῦ Νόμου, παρὰ τὴν ἐν αὐτῇ ὑπαρξίν διατάξεων ἀγροτικοῦ δικαίου, περὶ τῶν ὁποίων βλ. Ἄ. Σίδερι, Γεωργικὸν δίκαιον ἐν τῇ Ἐξάβιβλῳ τοῦ Ἀρμενοπούλου, «Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Γεωπονικῆς καὶ Δασολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης», τ. 2 (1939-1940), σ. 5 κ.ε. Κατὰ τὸν G. H. Croft, La Loi Agricole Byzantine dans les pays du sud-est européen, «Balkan Studies», τ. 15 (1974), σ. 54-55, εἰς τὴν πρώτην ἐκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως τῆς Ἐξάβιβλου, ὡς καὶ εἰς τὰς τῶν ἐτῶν 1850, 1904 καὶ 1908, περιελήφθησαν ὡς παράρτημα καὶ μετεφρασμένοι εἰς νεορωσικὴν γλῶσσαν οἱ, εἰς τὸν Ἀρμενόπουλον ἀποδιδόμενοι (βλ.

φρασιν τῶν ἐπικεφαλίδων τῶν τίτλων τῆς Ἑξαβιβλου¹ καὶ τὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων² τοῦ Ἀρμενοπούλου, ἑλληνιστί καὶ λατινιστί, ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Leunclavius³. Δὲν καθυστέρησεν ἐπὶ πολὺ ἡ περαιτέρω διάδοσις τῆς Ἑξαβιβλου. Πρακτικοὶ λόγοι ἐπέβαλλον τὴν εὐρυτέραν χρησιμοποίησιν τῆς, ὡς ἐρμηνευτικοῦ πάντοτε βοηθήματος, δεδομένου ὅτι τὰ κεφάλαια 50 ἕως 58 τῆς Korščaja kniga περιεῖχον διατάξεις ἀπαντώσας εἰς αὐτήν⁴.

Εἰς τὴν διάδοσιν τῆς Ἑξαβιβλου συνέβαλεν ἡ ἐκδοσις τῆς ρωσικῆς μεταφράσεώς τῆς, γενομένη διὰ τὰ δικαστήρια τῆς Βεσσαραβίας.

Ἡ μετάφρασις ἐξεδόθη τὸ πρῶτον εἰς τὴν Πετρούπολιν τῷ 1831, κατόπιν διατάγματος τῆς Διοικήσεως Βεσσαραβίας τοῦ ἔτους 1828, μετ' ἄδειαν τῆς Γερουσίας καὶ σχετικῆν πρότασιν τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν, καθ' ὅσον ἡ Βεσσαραβία, παρὰ τὴν ἐφαρμοζομένην πολιτικὴν ἔκρωσιμόν τῆς, ἐξ ἀπόψεως διεθνoῦς δικαίου παρέμενεν ὑπὸ καθεστῶς αὐτοδιοικήσεως κατὰ τὰ ἐν τῇ συνθήκῃ τοῦ Βουκουρεστίου διαληφθέντα. Ἡ μετάφρασις ἐγένετο ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου (ἐξ ἐνὸς ἀντιτύπου ἀποκειμένου εἰς τὴν Αὐτοκρατορικὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην Πετροπόλεως) καὶ ἐκ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως (1766) τῆς νεοελληνικῆς παραφράσεως Μεταφράσθησαν τὰ πέντε πρῶτα βιβλία⁵ καὶ ἐξεδόθησαν εἰς δύο τομίδια⁶ μετὰ τοῦ Manualul τοῦ Donici⁷. Ἡ μετάφρασις ἐξεπονήθη ὑπὸ τοῦ Ἑλληνοῦ Σπυρίδωνος Δεστοῦνη (1782-

Κ. Γ. Πι τ σ ά κ η, ἔ.ά., σ. κη'-κθ'), «Νόμοι Γεωργικὸι κατ' ἐκλογὴν βιβλίων τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ βασιλέως». Τοὺς «Νόμους» αὐτοὺς, ὁ G. H. C. R. O. N. F. ταυτίζει μετὸν ἐν Ρωσίᾳ ἰσχύοντα βυζαντινὸν Γεωργικὸν Νόμον, τοῦ ὁποίου παλαιοσλαβικὴ μετάφρασις περιείχετο εἰς τὸν Πρόχειρον Νόμον τῆς Korščaja Kniga, βλ. I. Ž u ž e k, ἔ.ά., σ. 89.

1. B a r o n R o z e n k a m p f, ἔ.ά., συμπλήρωμα II, σ. 16-19.

2. Τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου εἶχεν ἤδη μεταφρασθῆ εἰς τὴν ρωσικὴν καὶ ἐκδοθῆ ὑπὸ τοῦ ἱερομονάχου E p i f a n i j S l a v e n i c k i j, Epitome Božestvenn'ih' i Svjaštenn'ih' Pravil' b'ivšoja ot' vsečestnago Sevasta i Zakonohranitelja i Sudij Fessaloničeskago Gospodina Konstantina Armenopula -v' ljetu 7183 (=1675), βλ. D. A z a r e v i č, Istorija vizantijskago prava, T. I, Č. 2, Jaroslav 1877, σ. 342.

3. B a r o n R o z e n k a m p f, ἔ.ά., συμπλήρωμα III, σ. 39-90. Σχετικῶς μετὴν Ἐπιτομὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν Κανόνων τοῦ Ἀρμενοπούλου εἰς τὸ ἔργον τοῦ I. Leunclavius (Iuris Graeco-Romani tam canonici quam civili, τ. I, Frankfurt 1596), σημειῶ ὅτι κατὰ τὸν Κ. Τ ρ ι α ν τ α φ υ λ λ ὀ π ο υ λ ο ν, Ἡ Ἑξάβιβλος τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ ἡ νομικὴ σκέψις, ἔ.ά., σ. 17, «...εἰς τὴν Ρωσίαν, ὅταν ἐξεδόθη τὸ Jus Graecoromanum τοῦ Leonclavius, ὡς συγγραφεὶα αὐτοῦ ἐθεώρουν τὸν Ἀρμενόπουλον».

4. Βλ. D. A z a r e v i č, ἔ.ά., σ. 309.

5. Βλ. D. A z a r e v i č, αὐτόθι.

6. Βλ. D. M. K a o u c h a n s k y, Le dernier monument du droit byzantin. L'Hexablos de Constantin Harmenopoulos dans les pays Balkaniques, «Les Balkans», τ. 11 (1939), σ. 356.

7. Βλ. L. A. K a s s o, ἔ.ά., σ. 39-40.

1848). Ούτος κατήγετο ἐκ Κεφαλληνίας καὶ ἐνωρίς εἶχεν ἐγκατασταθῆ εἰς τὴν Ρωσίαν, ἐνθα εἰργάζετο εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐξωτερικῶν. Διετέλεσε πρόξενος εἰς τὴν Σμύρνην (1818-1821) καὶ διεκρίθη ὡς συγγραφεὺς καὶ μεταφραστῆς¹. Ἐκτὸς τῆς μεταφράσεως τῆς Ἐξαβίβλου συνέγραψεν ἐρμηνευτικὰ σχόλια θεθέντα εἰς τὸ περιθώριον τοῦ ἐκτυπωθέντος κειμένου. Κατ' ἀπόφασιν τῆς Γερουσίας αἱ παρατηρήσεις αὐταὶ ἔδει νὰ λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Βεσσαραβίας, κατὰ δὲ παγίαν νομολογίαν τοῦ ρωσικοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου τὸ ἑλληνικὸν ἀρχικὸν κείμενον ἦτο ἐπικρατέστερον τῆς μεταφράσεως².

Ἡ ἐπίσημος κρατικὴ ἔκδοσις τοῦ 1831 ἐπανεξεδόθη τῷ 1854 εἰς τὴν Πετροπολιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Γερουσίας³. Περιελάμβανεν, ἐπίσης, τὸ Sobornicescul hrison τοῦ Ἀλεξάνδρου Μαυροκορδάτου⁴. Παρὰλλήλως, ἐγνώρισε τρεῖς ἰδιωτικὰς ἐπανεκδόσεις: α) 1850 εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Βεσσαραβίας Κίσιβεν (Κισνόβιον). Ἀνετυπώθη τὸ πρῶτον τομίδιον, περιέχον τὰ τρία πρῶτα βιβλία τῆς Ἐξαβίβλου, καὶ τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Donici εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Akim Popon ἀναλώμασι τοῦ τυπογράφου⁵, β) 1904 εἰς τὴν Ὁδησσὸν ὑπὸ τοῦ Grossman⁶. Ἡ ἔκδοσις αὕτη περιεῖχεν ἐπίσης τὸ ἔργον τοῦ Donici καὶ τὸ Sobornicescul hrison⁷, καὶ γ) 1908 εἰς τὴν Ὁδησσὸν ὑπὸ τῶν Bukovski καὶ Stamenon, μεθ' ὅλων τῶν κειμένων τῆς δευτέρας ἰδιωτικῆς ἐκδόσεως⁸.

Δέκα ἔτη μετὰ τὴν τρίτην ἰδιωτικὴν ἔκδοσιν τῆς ρωσικῆς μεταφράσεως, ἡ Βεσσαραβία προσηρτήθη προσκαίρως εἰς τὴν Ρουμανίαν. Ἡ ἰσχὺς τῆς Ἐξαβίβλου συνεχίσθη ὑπὸ τὸ νέον καθεστῶς καὶ τῷ 1921 ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ

1. Βλ. Ἡ λ. Τ σ ι τ σ ἔ λ η, Κεφαλληνιακά σύμμεικτα. Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν καὶ λαογραφίαν τῆς νήσου Κεφαλληνίας, τ. α', Ἀθήναι 1904, σ. 125-130, (περὶ τῆς μεταφράσεως τῆς Ἐξαβίβλου ἐν σ. 128)· Κ. Γ. Π ι τ σ ἄ κ η, ἔ.ἀ., σ. ο', ἐνθα περαιτέρω βιβλιογραφία περὶ Δεστούνης, εἰς τὴν ὁποίαν πρόσθετος: Λ. Β ρ α ν ο ὁ σ η, «Ὦδὴ ἐπινίκιος τῶν Ρώσων», Ἑλληνικὸν στιχοῦργημα τοῦ 1812, «Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher», τ. 21 (1971-1974), σ. 291-292. Ἐπίσης, ὁ υἱὸς τοῦ μεταφραστοῦ Γαβριὴλ Δεστούνης ὑπῆρξε διακεκριμένος φιλόλογος καὶ ἐκδότης κειμένων ἐν Ρωσίᾳ, βλ. Ἡ λ. Τ σ ι τ σ ἔ λ η, ἔ.ἀ., σ. 123-125· Λ. Β ρ α ν ο ὁ σ η, Χρονικὰ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατούμενης Ἠπείρου, Ἰωάννινα (Ἐταιρεία Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν) 1962, σ. 94.

2. Βλ. C. A. S p u l b e r, L' Eclogue des Isauriens. Texte-Traduction-Histoire, Cernautzi (Libr. Mühlendorf) 1929, σ. 150, σημ. 1.

3. Βλ. D. A z a r e v i č, ἔ.ἀ., σ. 309, σημ. 1· D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 357· L. A. K a s s o, ἔ.ἀ., σ. 42, σημ. 5.

4. D. A z a r e v i č, αὐτόθι.

5. D. A z a r e v i č, ἔ.ἀ., σ. 309· D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 356· L. A. K a s s o, αὐτόθι.

6. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Mestnie zakoni Bessarabii, βλ. L. A. K a s s o, αὐτόθι.

7. D. M. K a o u c h a n s k y, ἔ.ἀ., σ. 357.

8. D. M. K a o u c h a n s k y, αὐτόθι.

Ἐπιχειρήματα Δικαιοσύνης ρουμανικῆ μετάφρασις τῆς γενομένη ὑπὸ τοῦ I. Peretz¹. Ταῦτα μέχρι τῆς 1ης Ἰουνίου 1928 ὅτε, διὰ τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ἐφαρμογῆς τῆς νομοθεσίας τοῦ ρουμανικοῦ βασιλείου εἰς τὴν Βεσσαραβίαν, ἔληξεν ἡ ἐκεῖ ἰσχὺς τῆς Ἑξαβιβλου. Μετὰ τὴν εὐρυτάτην διάδοσιν τῆς παρέμεινεν ὡς ἐπίσημον δίκαιον μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἔνθα κατηργήθη τὴν 23ην Φεβρουαρίου 1946 διὰ τῆς θέσεως ἐν ἰσχύι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος.

Εἰς τὰς σλαβικὰς χώρας τῆς Βαλκανικῆς, ἡ ἐφαρμογὴ τῆς Ἑξαβιβλου εἶχεν ἤδη λήξει συγχρόνως μὲ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν.

Εἰς τὴν Σερβίαν ὀλίγον μετὰ τὴν ἐξέγερσιν τοῦ 1804, ἐτέθησαν ἐν ἰσχύι αἱ δικαίαι συλλογαὶ τοῦ πρωθυερέως Ματθαίου Νεναδονίε και τοῦ Καραγιώργη. Ὅτε ἡ Σερβία ἀπέκτησεν αὐτόνομον καθεστῶς, ἐστράφη πρὸς τὸ δίκαιον τῆς Γαλλίας και τῆς Αὐστρίας. Τῷ 1829 ὁ ἡγεμὼν Μιλοῦ Obrenović ἀνέθεσεν εἰς τὸν Ἑλληνα σύμβουλόν του Γεώργιον Ζαχαριάδην², μολοντί μὴ νομικόν, νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν σερβικὴν τμήματα τοῦ ναπολεοντείου Code Civil³. Ὁ Ζαχαριάδης ἐχρησιμοποίησε μόνον τὴν γερμανικὴν μετάφρασιν τοῦ γαλλικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, καθ' ὅσον ἠγνόει τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν. Ἡ ἐπιληφθεῖσα τῆς συντάξεως ἀστικοῦ κώδικος ἐπιτροπὴ, ἐβασίσθη ἐπὶ τῆς μεταφράσεως Ζαχαριάδου και ἐξεπόνησεν σχέδιον κώδικος. Ἐν τῷ μεταξὺ δύο Σέρβοι ἐκ Βοϊβοδίνης, ἀνηκούσης τότε εἰς τὴν Αὐστρίαν, οἱ Jovan Hadžić και Vasilij Lazarević μετέφρασαν τὸν αὐστριακὸν Ἀστικὸν Κώδικα (Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch), ὁ ὁποῖος, μετὰ τινων τροποποιήσεων και προσθηκῶν ἐκ τοῦ ἐθμικοῦ δικαίου, τῇ πείσει τοῦ ἐν Βελιγραδίῳ προξένου τῆς ἀψβουργικῆς μοναρχίας ἐτέθη ἐν ἰσχύι ὡς ἀστικὸς κώδιξ τῆς Σερβίας τῷ 1844⁴. Ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἐπεξετάθη τῷ 1913 εἰς τὴν διὰ τῶν βαλκανικῶν πολέμων ἐνσωματωθεῖσαν μὲ τὴν Σερβίαν βόρειον Μακεδονίαν, εἰς τὴν ὅποιαν μέχρι τότε ἐφηρμόζετο ἡ Ἑξαβιβλος ὑπὸ τῶν δικαστηρίων τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας.

Παράλληλον πορείαν πρὸς τὴν σερβικὴν, ἠκολούθησεν ἡ βουλγαρικὴ νομοθετικὴ πολιτικὴ. Ἡ νεοπαγῆς Ἡγεμονία (1878) εἰσήγαγε τὸ ἐμπορικόν

1. Ὑπὸ τὸν τίτλον: Manualul legilor său așa numitele «Cele Șase Cărți» adunat de C. Harpenopoulos, București 1921, βλ. D. M. K a o u c h a n s k y, ἑ.ἀ., σ. 357· C. A. S p u l - b e r g, ἑ.ἀ., σ. 150.

2. Περὶ τοῦ ἐκ Τυρνάβου Θεσσαλίας λογιῦ και πρωτοπόρου σλαβολόγου, βλ. J. P a p a d r i a n o s, Der Griechische Gelehrte Georgios Zachariadis und sein Beitrag zum slavischen Schriftum im 19. Jahrhundert, [ἀνακοίνωσις εἰς τὸ ἐν Βάρνα συμπόσιον «Slavjanske Kul'tur'i i Balkan'j» (15-20. IX. 1975), ὑπὸ ἐκδοσιν εἰς «Balkan Studies», τ. 17 (1976)].

3. Βλ. A. G a m s, Uvod u gradjansko pravo. Opšti deo, Beograd 1963⁵, σ. 14.

4. Βλ. A. G. C h l o r o s, Yugoslav Civil Law. History-Family-Property, Oxford (University Press) 1970, σ. 29 κ.έ.

δίκαιον τῆς Γερμανίας, τὸ ποινικὸν καὶ δικονομικὸν ἐν γένει δίκαιον τῆς Ρωσίας καὶ τὸ ρωμαϊκὸν ἀστικὸν δίκαιον, ὡς τοῦτο ἴσχυεν ἐν Γαλλίᾳ καὶ Ἰταλίᾳ καὶ διευποῦτο εἰς τὸν ἰταλικὸν *Codice Civile*¹. Μόνον τῷ 1900 μία ἀπόφασις τοῦ Ἀνωτάτου Δικαστηρίου, διὰ τῆς ὁποίας ἀνεγνωρίσθη ἡ Ἐξαβίβλος ὡς τὸ ἐπὶ ὀθωμανικῆς κυριαρχίας ἰσχύον δίκαιον καὶ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπὶ σχέσεων γεγενημένον πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀπετέλεσε τὴν οἰοῦναι ἀναβίωσιν τῆς Ἐξαβίβλου ἐν Βουλγαρίᾳ².

Αἱ Μεγάλαι Δυνάμεις εἶχον θέσει μεταξὺ τῶν στόχων τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς διεισδύσεως τῶν εἰς τὰ ὑπανάπτυκτα βαλκανικὰ κρατίδια, τὴν εἰς αὐτὰ ἐπιβολὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν νομοθεσίας. Διὰ τῆς τοιαύτης ἐπιβολῆς ἀπέκτων ὠφελήματα εἰς τὸ πεδίον τῶν πολιτιστικῶν σχέσεων μετὰ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν, ἤλεγχον οὐσιαστικῶς τὴν κρατικὴν ἐν γένει ὀργάνωσίν των καὶ ἐπηρεάζον τὸν πολιτικὸν προσανατολισμὸν των. Ὁ νομοθετικὸς ἐπεκτατισμὸς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων εὗρε γόνιμον ἔδαφος εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου. Τὰ βαλκανικὰ κρατίδια ἐπίστευον ὅτι διὰ τῆς ἀεμπολήσεως τοῦ παραδοσιακοῦ δικαίου καὶ τῆς στροφῆς πρὸς τὴν Εὐρώπην θὰ ἐκσυγχρονίζοντο, παρὰ τὴν προ-αστικὴν κοινωνικο-οικονομικὴν των δομὴν³.

ΧΑΡΑΛ. Κ. ΠΑΠΑΣΤΑΘΗΣ

1. Βλ. Μ. Ανδρέεβ, *Rimskoto pravo v Bŭlgarija*, «Godišnik na Sofijskija Universitet Juridičeski Fakultet», τ. 56 (1965), σ. 29-30.

2. Βλ. Β. Αλεξίεβ-Μιλάδινov, *Osnovi na istorija na bŭlgarsko pravo*, Sofija 1946², σ. 142. Ὁ Α.Ι. Σολοβιέβ, ἔ.ἀ., σ. 611, ὁμιλεῖ περὶ ἀποφάσεως τοῦ ἔτους 1901.

3. Βλ. Ch. Papastathis, *L'Église et le droit coutumier aux Balkans pendant la domination ottomane*, «Obicajno pravo i samouprave na Balkanu i u susednim zemljama», Beograd (Srpska Akademija Nauka i Umetnosti, posebna izdanja Balkanološkog Instituta, kn. 1) 1974, σ. 196. Πρβλ. Val. Georgesco, *L'originalité du droit national des peuples du Sud-Est Européen dans le contexte de la réception du droit romano-byzantin jusqu'au XIX-e et de la réception du droit occidental au XIX-e siècle*, (Bucarest) (IIIe Congrès International d'Études du Sud-Est Européen) (1974), passim.

RÉSUMÉ

Charalambos K. Papastathis, La diffusion de l'Hexabible d'Harménopoulos dans le monde slave.

L'Hexabible de Constantin Harménopoulos, rédigée à Thessalonique en 1345, a été la dernière compilation de lois privée de Byzance et a connu à l'époque post-byzantine une grande diffusion. Dans l'espace balcanique elle était appliquée par les tribunaux du Patriarcat Oecuménique pour les différends de droit privé des Orthodoxes, de différentes nations, qui étaient sous sa juridiction. Etant donné que la langue officielle du Patriarcat était le grec, il n'était pas nécessaire de faire traduire l'Hexabible en serbe ou en bulgare pour les Serbes et les Bulgares vivant dans l'Empire Ottomane. Le besoin s'en est présenté pourtant pour les Serbes de l'Autriche. Ainsi, sur l'instigation de l'Archevêque de Karlovči Stéphane Stratimirović, le prêtre de la paroisse orthodoxe de Eger (Hongrie) Petar Vitković, en élabora la traduction en serbe (1797-1798). A cause du soulèvement des Serbes contre la Turquie (1804) et d'autres vicissitudes, la traduction ne fut pas publiée. L'Hexabible a été traduite en russe par Spyridon Destounis et a connu cinq éditions (1831, 1850, 1854, 1904 et 1908), étant donné qu'elle était appliquée en tant que droit civil en Bessarabie dans l'intervalle où elle a fait partie de la Russie, de 1812 à 1918. Dans les autres régions de l'Empire Russe l'Hexabible a été utilisée pour l'interprétation de certains chapitres de la Kormčaja Kniga.